

TARDOS RÓBERT

KULTÚRA ÉS KÖZÖSSÉG A JÁRVÁNY SZORÍTÁSÁBAN

1.

A cím első fele talán nem szorul külön magyarázatra ebben a köszöntő írásban. *Tibori Tímea munkássága* nemcsak a hasonló nevű folyóirat több évtizedes működésével fonódott össze, de az abban foglalt fogalmak, a kultúra és a közösség kérdéseinek odaadó vizsgálatával is. Kevésbé kézenfekvő a koronavírus megjelenése ebben a kontextusban, de annyira meglepő ez sem lehet. Amikor ezek a sorok megfogalmazódnak, a kényszerű bezártság második hónapjának is lassan a vége felé közeledünk; szinte minden ebben a keretben kerül napirendre. Végül a címben a szükséghelyzetnek való kiszolgáltatottság érzékeltetése sem egészen magától értetődő. Nem is kevesen vélik úgy, hogy ez a szituáció, világállapot inkább egyfajta megtisztulás, katarzis lehetőségét hozza magával. A járvány lefutását illetően bármelyik verziót, optimista vagy sötétebb színezetű forgatókönyvet vesszük is alapul, messze vagyunk még attól, hogy mérleget vonjunk, de amit közvetlenül érzékelhetünk – nem is kétséges –, az a körülmények szorítása. Ahogy a jelen írás formája is kifejezi, e sok tekintetben alkalmi reflexiók mindenesetre a lehetséges következményeket is latolgatni próbálják a felvetett szempontokból.

2.

Akár a kultúra fogalmának szűkebb vagy tágabb, konkrétabb vagy absztraktabb meghatározásait tekintjük (Tibori 2018), a *tudomány, a tudás, az „igazság termelése”* aligha maradhat ki a mindennapitól megkülönböztetett megismerési formák közül. Amikor az elmúlt hetekben a pandémia témájában (a *Replika* felhívására) egyszer már megnyilvánultam (Tardos 2020), írásomban kitüntetett szerepet kaptak az idevágó kérdések. Nyilvánvaló, ma mindenhol a tudománytól várják a válaszokat – legyenek azok megnyugtatók vagy éppen riadóztatók –, és a döntéshozók is ilyen érvekkel kívánják megalapozni vagy legalábbis igazolni a döntéseket. Amikor Ulrich Beck a kétezres években a terrorizmus, a környezeti veszélyek erőteljesebb napirendre kerülése és nem utolsósorban a különféle járványok megsza-

porodása nyomán új elemekkel egészítette ki a *kockázati társadalom* elgondolását, a tudomány gyakorlati szerepe is, az ezzel kapcsolatos veszélyforrások is kiemelt szerepet kaptak (Beck 2006). Ha a szerző nem tartozott is a hozzám legközelebb álló szociológusok közé, a rizikótársadalom „kockázati jellegének” minden korábbinál aktuálisabb jelenlétét nem tudom nem elismerni, most, amikor a váratlanság, a bizonytalansági tényezők szerepe történetileg is kivételes szintre nőtt, és amikor a kutatás szereplői is kivételes kihívásokkal kerülnek szembe, nemcsak sok tekintetben új gyakorlati megoldásokat, gyógymódok kidolgozását, hanem a várható lefolyás prognosztizálását illetően is. Sőt a laikus közvélemény erőteljes várakozásokat támaszt a jövő biztos kézben tartására, lehetőleg pontos megelőzésére is. Beck nyomatékosan figyelmeztet arra a veszélyre, hogy a fokozott nyomás alatt racionális és irracionális mozzanatok, a ráció és hisztéria elemei könnyen keveredhetnek egymással; esetleg még ki nem érlelt kutatási eredmények, elképzelések válhatnak akaratlanul is az ilyen típusú diskurzusok részévé. A tudás határaitól, a nem tudásról, a (még vagy eleve) bizonytalanról való tudás is kitüntetett eleme a kutatás szakjellegű illetékességeinek. Ahogyan a köznapi sémák, leegyszerűsítések felülvizsgálata – és itt már Luhmann terminológiájából is kölcsönözve – a „komplexitás redukálásának redukálása” is az. Ebben az aktuális keretben merül fel néhány olyan szakmai – vagy részemről részben nem szakmai – vonatkozás, mint a kapcsolathálózati szemlélet néhány idevágó, az adott szituációban közvetlenül releváns alapvetése, például a kapcsolatok sűrűsödési pontok (kisebb vagy nagyobb csoportok, intézmények) szerinti szerveződése, továbbá egyes prognosztikus görbék, kevés tényezőn alapuló modellek, vagy az ún. nyájimmunitás-elmélet vitatott alkalmazásai. Ezekben a kérdésekben időközben több mértékadó állásfoglalás is megjelent,¹ és a hazai döntés-előkészítés kutatási hátteréről is fontos adalékok kerültek nyilvánosságra.² Nem utolsósorban egy reprezentatív jellegű, nagymintás kutatás indulásáról is értesülhettünk, a járvány feltérképezésre irányuló hasonló nemzetközi kezdeményezések közt az első egyikeként.³ Ez utóbbi kérdésekről az elmúlt hetekben, hónapokban fontos viták bontakoztak ki,⁴ példát mutatva arra, hogy a különböző eredmények, elképzelések nyilvános ütköztetése

1 MTA (<https://mta.hu/data/dokumentumok/Koronavirus/Akademiai%20ajanlas%20Covid-19%202020.%20aprilis%2022.pdf>); négy nagy német intézet (<https://www.fraunhofer.de/content/dam/zv/en/press-media/2020/april/adaptive-strategies-to-contain-the-covid-19-epidemic.pdf>).

2 <https://www.youtube.com/watch?v=q7vnYzm00g>.

3 <https://koronavirus.gov.hu/cikkek/orszagos-szurovizsgalat-sorozatba-kezdenek-hazai-orvoskepek>.

4 <https://edition.cnn.com/2020/04/30/health/report-covid-two-more-years/index.html>; [https://www.journalofinfection.com/article/S0163-4453\(20\)30154-7/pdf](https://www.journalofinfection.com/article/S0163-4453(20)30154-7/pdf).

a plauzibilitás próbájának, a tudomány intézményes szkepszisének nélkülözhetetlen alapeleme.

3.

Az *előrejelzés* nehéz mesterség, különösen, ha a jövőről van szó – gyakran találkozhatunk ezzel az aforizmával, ebben vagy közeli formákban, Mark Twaintól Niels Bohrig, különböző források megnevezésével. A szociológia történetének egy epizodikus, mégsem jelentéktelen fejezetében azonban Merton (1948) abban az irányban gondolta tovább ezeket a kérdéseket, hogy a jóslatok, többé-kevésbé függetlenül tényleges realitásuktól, esetenként mégis megvalósíthatják önmagukat. Az „önbeteljesítő prófécia” mechanizmusainak részletes taglalása túlmenne ezeken a kereteken; politikai propagandisták, kampányszakemberek mindenesetre előszeretettel élnek az ilyen jellegű fogásokkal – az eredmények, például a választási statisztikák tanúsága szerint, váltakozó sikerrel. A társadalmi étellel összefüggő előrejelzések mindenképpen különböznek a pusztán természeti, környezeti vonatkozásokkal kapcsolatosaktól, hiszen az előbbiek alakulásának kisebb vagy nagyobb részben mi magunk is részesei vagyunk. Tehát az ilyen jóslatok bevétele jelentős mértékben függ a saját reagálásunktól, lépéseink adekvát vagy elméretezett (alul-, esetleg túlreagáló) jellegétől, a jóslatban foglalt szituációknak a várakozásokban és cselekvésekben való megelőlegezésétől. A jóslatok akár önnön célfolatukat is elősegíthetik. Természetesen sok függ az előrejelzés tárgyául szolgáló jelenség megfoghatóságától, a bizonytalanság fokától. A továbbra is rengeteg ismeretlen mellett azért a járványokról egyre többet tudni már, és a velük kapcsolatos lépésektől valóban sok függhet a későbbiek során. De a korábbi tapasztalatokkal, történeti analógiákkal kapcsolatban is ajánlatos az óvatosság. Egyes előrejelzésekben a feltételezett második (netán sokadik) hullámot illetően (mint Fox 2020) fontos hivatkozási alap a spanyolnátha első világháború végén bekövetkezett járványsorozata. Ma mindenesetre ezek a tapasztalatok is fontos tanulsággal szolgálhatnak, esetleg épp az ilyen eshetőségek kivédésére (az akkori újdonságjelleg és az orvostudomány korabeli szintje mellett vélhetően a háborús körülmények sem kedveztek az adott időpontban a járvány elleni védekezésnek).

Tufekci tanulmánya (2020) világosan mutat rá a jövőbeli folyamatokra irányuló *modellek* valóságos funkciójára és célszerű kezelésére. Ezek nem annyira ahhoz szolgálnak alapul a maguk szimulált eszközeivel, hogy mi fog történni (ekkor és ekkor), hanem ahhoz, hogy – minden egyéb tényezőt változatlanul tekintve – adott paraméterek mellett ez és ez történhet a legsúlyosabbtól az optimális esetekig. A katasztrófa-forgatókönyvek kizárását célzó elemi lépések mellett bizonyos támpontokat nyújthatnak a közbülső verziókra vonatkozó komplexebb döntésekhez is. De hogy mi fog történni, rengeteg egyéb körülmény (köztük külső behatá-

sok) mellett részben már ezek a döntések is megszabják. És mindennek függvényében tarthatják meg viszonylagos érvényüket, vagy veszíthetik el aktualitásukat. Ennek tudatosítása egyben a kockázatokkal való együttélés tanulásának, közismereti kultúrájának is része, számos új kihívást is magába foglalva a tudománytól az oktatásig, és nem utolsósorban a média által közvetített valóságképig. Ha óvatosan optimista kívánok lenni, maga a jelenlegi folyamat, a jóslatoknak, feltételezéseknek és vágyaknak a tapasztalatokkal való konfrontálódása is közelebb vihet egy ilyesfajta beállítódáshoz, tisztábban látáshoz a közgondolkodásban.

4.

A kultúra köznapi értelmezésében talán legtipikusabb vonatkozásra, a Vitányi Iván tipológiájában kiemelt „autonóm kultúra” (Vitányi 2005) területére térve, kicsit habozva hivatkozom a Churchill nevéhez és a második világháborús időszakhoz fűződő, gyakran idézett mondásra. Valahogy így szólt az ellenvetése egy hadi költségvetés kereteinek kialakításakor a művészeti kiadások lefaragásával szemben: „De akkor miért is háborúzunk?” Habozásom korántsem a megnyilvánulás szellemének szól – azzal nagyon is egyetértek –, hanem az elhangzásával kapcsolatos kontextusnak, a kérdéses analógiának. Bár manapság mindenféle sokan beszélnek a koronavírus, a „láthatatlan ellenség” elleni háborúról, itt mégiscsak olyan közös veszélyről van szó, amellyel szemben létfontosságú a minél szélesebb körű együttműködés, országhatárokon belül és túl. A koronavírus nagyon sokakat hozott kiszolgáltatott helyzetbe, sajnos a különböző művészeti ágak a hatalmasra nőtt forráskiesés nyomán a legsebezhetőbb szegmensek közé tartoznak. Többszörösen is szívszorító a technikailag nemegyszer kezdetleges online produkciók látványa a kényszerűen felfüggesztett előadási terepek kvázi-kompensációjaként. Kiváló művészek szorulnak arra, hogy a pódiumról – az autentikus élmény szempontjából alkalmatlan, steril körülmények között – a közönség anyagi támogatására apelláljanak. Ha sok egyéb, ezekre a nyomorúságokra is gondolva csak reménykedni lehet a visszatérés mielőbbi lehetőségében. Kérdés, mikor, hogyan, milyen körülmények között. A nemzetközi médiában gyakran emlegetik az ún. „new normal” fogalmát. Kétségtelenül sok mindenben alkalmazkodni kell, legalábbis egy átmeneti időszakban. A művészetek ilyenfajta „minimalista” megjelenítése nem hiszem, hogy ezek közé tartozna. Remélhetőleg ezúttal is megszületnek az átmeneti helyzetet kreatívan áthidaló változatok, addig is, amíg egyre több helyen térhetnek vissza az autonóm kultúra megfelelő keretei.

5.

Az említett kultúratipológia „heteronóm” válfaja (Vitányi 2005), az átörökített vagy új kommunikációs és instrumentális készségek, szokások, mindennapi gya-

korlatok tárháza szempontjából megint másfajta kérdések vetődnek fel ezekben a hetekben, hónapokban. Kétségkívül kizökkent a világ a maga hosszú történeti folyamatokon át kialakult rutinjából. Kinek-kinek, egyénnek vagy szűkebb-tágabb közösségnek egy sor olyan szükségletre kellett most valamilyen házilagos megoldást találnia, amelyekre „a járvány előtt” specializált intézmények, kereskedelmi, szabadidős, pedagógiai és egészségügyi szolgáltatások egész sora állt rendelkezésre, legalábbis a világ urbanizált régióiban. Csak ezek után derül majd ki, hogy ki mennyire tudott megbirkózni ezekkel a kihívásokkal, mennyire hagyott maga után mélyebb nyomokat ez a helyzet, amely mentális megpróbáltatások, de esetenként innovatív megoldások, sikerek forrása is lehet. Igazság szerint nem teljesen újszerű ez a szituáció, még a múlt századot tekintve sem, nem is kell a háborús meg rázkódtatások tragikus világáig visszamenni. Gondoljunk csak a hetvenes évek olajválságainak nagy hullámaira, amelyek a mindent elsöprő motorizáció elé állították az első komolyabb gátakat. Idehaza az autós kultúra még nagyrészt a gyerekkorát élte, és nem is annyira az országúti cirkálók jegyében, de például Amerikában az akkoriban drasztikusnak ható benzinárak komoly sokkot okoztak. Alig egy évtized alatt azonban megtörtént az alkalmazkodás, és a korábban lenézett kis- és középkategóriás, főleg európai és japán kocsik ázsíója jelentősen megnőtt. A „do it yourself” vagy a „small is beautiful” jelszavak is divatba jöttek akkoriban, nem kevesek mindennapi szokásrendjét igazítva át. Majd aztán kicsit kikoptak, hogy az elmúlt évtizedben a környezetvédelmi tudatosság nyomán bizonyos fogyasztói puritanizmus formájában térjenek vissza. Személy szerint nem fordulnék a minimalizmus vagy valamilyen életmódbeli autarkia felé, és az online megoldások kiterjedésétől sem várok csodát. De ezeknek a heteknek, hónapoknak, ki tudja, hosszabb időszaknak talán lesz annyi nyoma, hogy a már-már elfeledett és most kénytelen-kelletlen elővett „jó öreg” eszközök, kéznél lévő megoldások szerepét újra átgondoljuk a modernizáció mai és minden bizonnyal tovább gördülő világában. Nem csak – ahogyan Kuczi Tibor nevezte – a „kreácsolásra” (Kuczi 2011) vannak bőven hazai tapasztalataink, a jelen szituáció is sok hasonló megoldást produkál. Gondoljunk csak a hosszú ellátási láncok kialakult rendszerében (sok mindennel egyetemben) Ázsia felé kiszignált, és most várva várt egyszerű arcmaszkok újdonsült kiváltásaira, vagy éppen a speciális vakcinák és hatásos kezelési gyógymódok aktuális hiányában ma szinte mindenütt alkalmazott gyakorlatra, a karantén ősrégi intézményéhez való kénytelen-kelletlen folyamodásra. Vagy az így létesült korlátok átható következményeit enyhíteni próbáló online formákra.

6.

A *közösségek* fogalmi tere a kultúráéhoz hasonlóan tágas, részben át is fedik egymást. A *kommunikációs stílusok, az együttélés szokásrendje* is mindkét vonatkozashoz kapcsolódik. A járványnak számos idevágó következménye van, személyes érdeklődésem alapján elsősorban kapcsolathálózati és társadalmi integrációs összefüggéseket emelek ki. Beckre még röviden utalva, az individualizációs tézis érvényesülésével kapcsolatos kérdések is felvetődnek. A társadalmi nagycsoportok, kisebb-nagyobb kollektívák, hagyományos rokonsági, családi formák kötőereje egy megelőző, hosszabb időszak során kétségtelenül gyengült, ha nem veszítette is el jelentőségét (Somlai 2013). Nem kérdés viszont, hogy a karanténos időszakban szinte minden szempontból megnőtt a család, a közvetlen hozzátartozók szerepe, a mindennapi ellátástól a gyerekek gondozásáig, az oktatásban való közreműködésig, igaz, hogy a háztatásokban a hagyományos munkamegosztáshoz képest nem egy új vonással, illetve az internet mai eszközeinek ezen a téren is erőteljes kiaknázásával. A helyzetre közvetlenül reagáló hazai kutatások már számot is adtak minderről. Fodor Éva és kutatótársainak (2020), vagy Tóth Gergely kutatócsoportjának nemrég beindult vizsgálata a jelenlegi változásokat követi nyomon, és esetleg a hosszabb trendek elemzéséhez is (mint Harcsa–Monostori 2017) adalékot nyújthat. Több, részben ellentétes tendencia jelenik meg a bezártságnak ebben az időszakában. Bár a távolságtartás gyakorlata a közvetlen érintkezést kizárja, a nagyszülők, más rokonok online eszközökkel újszerű szerepeket vállalhatnak az unokák istápolásában. Egyes megfigyelések ugyanakkor az összezártság negatív hatásaira figyelmeztetnek, ezekről is várhatók az adatok, elemzések. A kapcsolathálózati elemzés nyelvezetével szólva azonban megkockáztatható, hogy miközben hosszú időn keresztül a gyenge kötés erejének tézise uralta a témával kapcsolatos diskurzust, a jelen szituáció az extenzív-laza felállás sebezhetőségére mutat rá első megközelítésben (korábbi tapasztalatok alapján a gyenge és erős kötések komplementer szerepéről: Angelusz–Tardos 2018 [1991]). A közeli kapcsolatok adott helyzetben létfontosságú szerepe mellett más tényezők is ilyen irányban hatnak. Így maga a társadalmi távolságtartás gyakorlata, nemcsak a kifejezés fizikai értelmében, de a „mindenki veszélyforrás” vélelmével is a kapcsolatok redukálása irányában hat (ahogy a kontaktuskövetés hol így, hol úgy bevezetett eszközei és a velük járó potenciális kellemetlenségek is a bizonytalan kapcsolatok kerülésére, a kockázatok minimalizálására ösztönözhetnek).

7.

Az eddigi gondolatsor a következő, utolsó ponttal maga is közelebb kerül a tapasztalatok terepéhez, a kutatási eredmények felhasználásához. A járvány kitörését követően az első kínai adalékok többnyire epizodikus jelleggel kerültek

napvilágra (a hivatalos statisztikák is jelentős módosuláson mentek keresztül jóval a nagy hullám ottani lefutása után). Jóval többet tudni *a járvány társadalmi terjedésének* körülményeiről a pandémia európai fészkei, Olaszország, majd Spanyolország kapcsán. Ha nem közvetlen bizonyítékokra épülve is, de plauzibilisnek tünnek azok az értelmezési irányok, amelyek a terjedés hevesességét illetően a mediterrán térség nagyfokú *kommunikációs sűrűségéről, intenzív emberi kapcsolatairól* szóltak. Elgondolkodtatók voltak azok a megállapítások is, amelyek a legfrekvenciáltabb északolasz régiók demográfiai összetételére, a legsérülékenyebb idős korcsoportok igen magas részarányára utaltak. Míg a kor/kockázat összefüggés egyéni szinten triviális, az a kérdés is felmerül, hogy a közvetettebb összetételei hatásnak is lehet-e esetleg szerepe. Tudomásom szerint ilyen vizsgálatok eddig nem folytak, igaz, a konkrét téma is új keletű. (Azonban a járvány társadalmi-gazdasági ellátottság, anyagi jólét szerint korántsem azonos jellegű aggregát, és egyéni összefüggéseire is hasonló vonatkozik, a tévkövetkeztetések lehetősége itt különösen nyilvánvaló. A kapcsolati sűrűség szempontja is hasonló kérdéseket vet fel.) Itt is felmerül az ellenkező hatások lehetősége, nem utolsósorban az életkor tényezőjéhez kapcsolódón (amíg a fiatalok közt intenzívebbek a társas formák, és ennek következtében a járványtranszfer fontos közegét alkothatják, az izoláltabb idősebb korosztályok tagjai már a tünetszerű megbetegedésnek kitettebbek). Az utóbbi vonatkozást tekintve viszont már az (aggregátszinten alapuló) kontextuális összefüggés tűnik plauzibilisnek (ahol nagyobb fokú a társadalmi érintkezés, a „társasság”, ott a vírus is fogékonyabb táptalajra található, a kapcsolati intenzitás egyéni szintjétől valamelyest függetlenül).

Ezeknek az összefüggéseknek a feltárásában a *komparatív kutatások* hasznos szerepet tölthetnek be. Köztük az ISSP több hulláma a kapcsolathálózati vonatkozásokról is gazdag adatbázissal rendelkezik (ha nem közvetlenül a járvány összefüggéseiben is). A 2017-es ISSP-felvételből⁵ jelenleg 22 ország (köztük Magyarország) több mint 20 ezer válaszadójáról állnak adatok rendelkezésemre. A jelen alkalomból – mondjuk pilotjelleggel – egy kisebb elemzést végeztem. Három kérdés alapján (1. a barátokkal vagy ismerősökkel való házon kívüli időtöltés gyakorisága; 2. a szabadidős, sport- vagy kulturális részvétel gyakorisága; 3. a kontaktus-partnerek száma egy tipikus hétköznapon) első menetben egy „társasság”-indexet alakítottam ki (tartalma Katz–Lazarsfeld [1955] *gregariousness* fogalmával rokonítható, ha nem feltétlenül véleményirányítói szereppel is). Az alapul szolgáló változók a főkomponens-elemzés tanúsága szerint egymáshoz jól illeszkedő tényezőcsoportot alkottak. Aggregátszinten összehasonlíthatók különböző országok mutatói, Magyarországgal kapcsolatban például a mezőnyben

5 GESIS (<https://www.gesis.org/issp/modules/issp-modules-by-topic/social-networks/2017ISSP>)

egyik legalacsonyabb érték mutatható ki (ami nem mond ellent a hazai kapcsolat-hálózati jellegzetességekről korábban [Angelusz–Tardos 2018/1991], vagy a baráti kapcsolatokról, társaságokról újabban [Utasi 2012; Albert–Dávid 2016] feltárt, viszonylag szórványos és egyenetlen eloszlású adatoknak). Általánosabb következtetések vonhatók le, ha nagyobb régiókat hasonlítunk össze (Európán belül és kívül), és ha azt is megvizsgáljuk, hogy az eltérések fennállnak-e a főbb szociodemográfiai változókat is bevonva. Az alábbi táblázat bal oldali panelje a földrajzi régió és egyéb tényezők szerepét a nemzetközi mintán mutatja be, a jobb oldali eleme pedig a magyar mintán ugyanezt, természetesen a régióhatástól eltekintve. A rákövetkező kis ábra az elemzésben megkülönböztetett öt régiónak a bevont tényezőktől kiszűrt átlagos értékeit jeleníti meg.

1. táblázat. A társasságtényezőjének társadalmi-demográfiai meghatározója 2017-es ISSP 22 országos egyesített és magyar mintája alapján (CATNET Optimal Scaling regresszióelemzés)

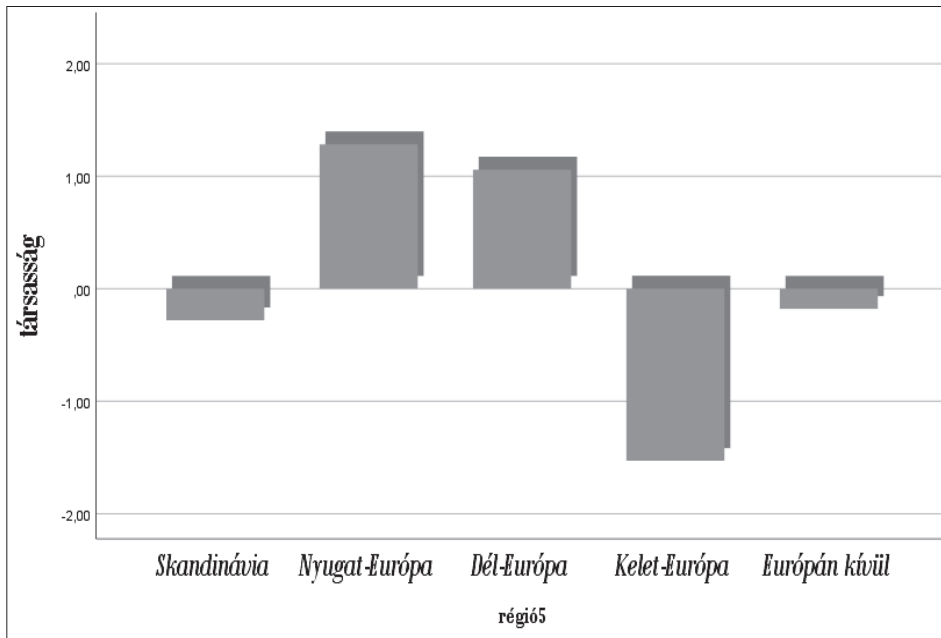
	ISSP-minta (n = 13812)			Magyar minta (n = 563)		
	Beta	Importance	Sig.	Beta	Importance	Sig.
Életkor (idős +)	-,225	,300	,000	-,223	,277	,000
Nem (nő +)	-,034	,008	,000	-,172	,099	,000
Aktivitás (aktív +)	,096	,120	,000	,212	,267	,001
Iskolai végzettség (isk. évek)	,089	,107	,000	,105	,107	,087
Foglalkozás (3, vezető értelm. +)	,130	,136	,000	,150	,103	,000
Személyes jövedelem (5)	,151	,175	,000	,095	,086	,022
Partnerkapcsolat megléte	,041	,134	,000	,073	,036	,030
Lakóhely (nagyváros +)	,022	,016	,000	,071	,025	,003
Ország-régió*	,164	,004	,000	–		
Adj. R ²	,218			,380		

*Kategoriális változó: skandináv; kontinentális; mediterrán; kelet-közép-európai; Európán kívüli.

A bevont változók mindegyike számottevő eltérést jelez a társasság fokát tekintve. A magyar esetben jóval nagyobb a teljes magyarázat, mint a nemzetközi mintát tekintve (jóllehet azt a regionális eltérések is növelik), és ez főként a demográfiai tényezők összességében nagyobb befolyásának tulajdonítható. A keresői aktivitás szerepe maga is az életkor amúgy is számottevő hatását erősíti; az esetünkben a

nem tényezőjének is jelentős a szerepe, ami e téren is a tradicionális minták érvényesülését jelzi. A regionális tényezőnek ugyanakkor valóban jelentős a szerepe a társasság eltéréseiben a komparatív minta eredményei szerint. A következő ábra ezeket a területi jellegzetességeket már részletesebben mutatja be, a bevont egyéb változók hatásától megszűrve.

1. ábra. A társasság tényezőjének ország-régiók szerinti átlagértékei (CATNET Optimal Scaling regresszióelemzés, reziduálisok)

A járvány regionális terjedését illetően a társas kapcsolatok élénkségének oldaláról felmerült magyarázatok a diagram megjelenítésében valószínűnek tűnnek. A nyugat- és dél-európai értékek nemcsak a kelet-európaiakét, hanem az ilyen szempontból zárkózottabb északiakét is jelentősen meghaladják. Az elemzésben szereplő viszonylag kisszámú nem európai előfordulások az európai régiók kiugró értékeinél alacsonyabb, a kelet-európaiakhoz képest magasabb értékeket mutatnak fel.

Nem győzhetjük hangsúlyozni az aggregát adatok kezelését illető óvatosságot, mégsem érdektelen a társasságra kirajzolódó országátlagok összevetése a Worldometer impozáns adatbázisával,⁶ az onnan rendelkezésre álló fertőzöttségi és (COVID-19) halálozási adatokkal (az utóbbiaknak az egymillió főre jutó országokénti értékeivel). Mivel az életkor tényezője mind a társasságot, mind a koro-

6 <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>

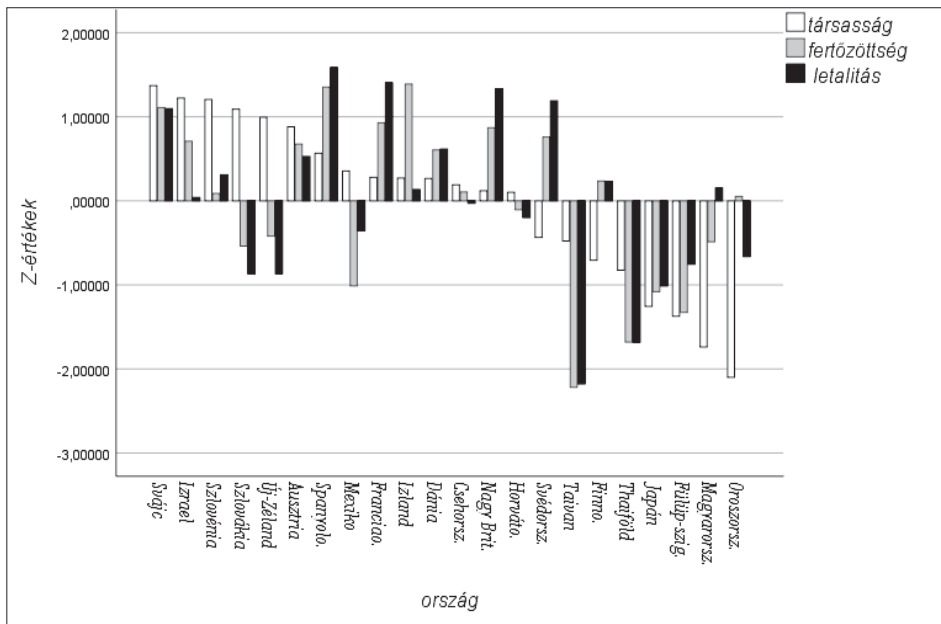
navírusnak való kitettséget és a védekezés gyakorlatát tekintve általában kiemelt hangsúllyal vetődik fel, az egyszerű korrelációs elemzésben célszerű egy ilyen szempont szerint filterezett változatot is alkalmazni. Ezúttal a gyakorlat szerinti durva bontásban: a 65 éven aluliakra és felüliekre különítve el az országmintákat az átlagos társassági mutatókat illetően (a COVID-19 adatok esetében ilyen bontásra nincs mód).

2. táblázat. A társasság tényezője és a COVID-19 fertőzöttségi és halálozási országértékei közötti összefüggések (az ISSP 2017-es felvétel 22 ország,⁷ illetve a Worldometer 2020. IV. 27-i log [10] adatok alapján; korreláció)

		Teljes minták		65 év alattiak		65 év felettek	
		fertőzöttség	letalitás	fertőzöttség	letalitás	fertőzöttség	letalitás
Társasság	Pearson Corr.	,441*	,346	,480*	,388	,324	,267
	Sig. (2-tailed)	,040	,115	,024	,074	,141	,230

A fertőzöttségi adatokkal a teljes mintákat tekintve a nem túl magas országlétszám mellett is szignifikáns a társasság összefüggése. Talán nem triviális módon, a 65 éven aluliak szegmenseire nézve ez még erőteljesebb, míg a 65 éven felüliek esetében viszont nem szignifikáns. (Más szóval, az utóbbiakat inkább az általános társassági mintázatok érinthetik, mint a saját korosztályuk gyakorlatai, ha minden egyéb hatástól eltekintünk.) Nem érdektelen, hogy a fertőzöttséggel erősebbek az összefüggések, mint a letalítási adatokkal, valószínűleg azzal is magyarázhatóan, hogy az utóbbit közvetlenebbül érintik az általános egészségügyi viszonyok. Az alábbi ábra ismét részletesebben, országonként mutatja be a szóban forgó összefüggéseket (z -értékek alkalmazásával közös nevezőre hozva a háromféle mutatót, az országokat pedig a társasság átlagos értéke szerint rendezve sorba).

7 A 2017-es ISSP-felvétel első feldolgozási etapjából rendelkezésre álló országadatok alapján.

2. ábra. A társasság, a fertőzöttség és a halálozás z-átlagértékei 22 országra (ISSP 2017, Worldometer 2020. április 27, a társasság országokénti sorrendjében)

Az országok sorrendjének és a korrelációs összefüggéseknek megfelelően az ábra bal felső negyedében azok az országok foglalnak helyet, amelyeknél a társasság magas szintje a fertőzöttség és a COVID-19 halálozás átlag fölötti értékeivel jár együtt, míg az ellentétes, jobb alsó negyedben a társasság alacsony értékei az utóbbiak szerint is többnyire viszonylag alacsony értékekkel kapcsolódnak össze. Ez utóbbi mezőnyben fordul elő a magyar eset is, azzal a jellegzetességgel, hogy a fertőzöttségnek a bevont országok együtteséhez képest viszonylag alacsony értéke a letalitásadatok némiképp magasabb szintjével párosul. Ezen a térfélen további, ilyen szempontból rendhagyó eset a svédoké, ahol a társasság átlag alatti szintje viszonylag magas COVID-19 értékkel párosul; ez utóbbi vélhetően a nyájimmunitást megcélzó gyakorlat ilyen következményeivel is kapcsolatba hozható. A másik térfélen ellenkező jellegű rendhagyó példa Új-Zéland, Szlovákia és Mexikó esete – nehéz minden ilyen kivételre közvetlen magyarázatot találni, mindenesetre a szigetország sikeres védekezése nemzetközileg is elismert, míg a mexikói esetnél a későbbi felfutást kell megemlíteni; könnyen lehet, hogy a későbbiekben a járványbeli érintettségük a társasság terén elfoglalt pozíciójukhoz közelít majd.

Az általánosabb tapasztalatok szempontjából, az előző eredményeket is tekintve véve, az a paradox megállapítás rajzolódik ki, hogy az intenzív társadalmi érintkezés, amely a társadalmi tőke, a közéleti részvétel szempontjából általában

a siker, a „jó élet” zálogának tekinthető (lásd például a hazai kutatások közül Kmetty et al. 2018; Gerő–Hajdu 2018), a járványnak való kitettség szempontjából *inkább aktuális teherterhelé* válik. Persze nem ez az egyedüli forrása a társadalmi élet különböző területei közti feszültségnek. Mindenesetre a most vizsgált ISSP-felvétel adataiból is az említetthez hasonló összefüggésre utal, hogy a társasság és a (szintén több kérdés alapján képzett) „szubjektív életminőség” változó közt a minta egészében jelentős ($r = .23$) korreláció van, és még erősebb ez az összefüggés a kelet-európai régió ($r = .31$), ezen belül a magyar adatok esetében ($r = .33$). Az életkorral kapcsolatos összefüggések is továbbgondolásra érdemesek. Vajon nem kapott-e túlzott hangsúlyt a védekezés gyakorlatában az idősök papíron jónak látszó izolálásának, a korcsoportok szerinti szigorú – de hermetikusan aligha megoldható – elkülönítésének gondolata (amikor a különválasztás ilyen formái esetenként az exkluzív jellegű averzióknak, a szociális kategorizálás címkéző gyakorlatainak is tápot adhatnak). Amiben talán bízhatunk, az a napról napra gyarapodó tapasztalatok a koronavírust, esetleg szélesebben a járványokat illetően, ahogy kedvező lehet az éledő figyelem is a külvilág és a mai helyzet változatos megoldásai iránt. Ha valamikor valamiben, most bőven nyílik alkalom a tanulásra.

IRODALOM

- ALBERT FRUZZSINA–DÁVID BEÁTA (2016) A magyarországi kapcsolathálózati struktúrák jellemzői. *socio.hu*, (3) 23–47. DOI: 10.18030/socio.hu.2016.3.22 <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>
- ANGELUSZ RÓBERT–TARDOS RÓBERT (2018 [1991]) A gyenge kötések ereje és gyengesége. In uők: *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Angelusz Róbert Társadalomtudományi Szakkollégium 101–126.
- ANGELUSZ RÓBERT–TARDOS RÓBERT (2018 [1991]) A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. In uők: *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest: ELTE Angelusz Szakkollégium, 77–100.
- BECK, ULRICH (2006) Living in the world risk society. *Economy and Society*, 35/3, 329–345. DOI: 10.1080/03085140600844902
- FODOR ÉVA–GREGOR ANIKÓ–KOVÁTS ESZTER–KOLTAI JÚLIA (2020) A gyerekek és az idősök gondozása a korona idején. Társadalomtudományi Kutatóközpont, április. Hozzáférés: <https://tk.mta.hu/a-gyerekek-es-az-idosek-gondozasa-a-korona-idejen>
- GERŐ, MÁRTON–HAJDU, GÁBOR (2018) The Size and Heterogeneity of Ego-centric Networks and Social Integration in Hungary. *East European Politics and Societies and Cultures*, 32/4, 845–865. DOI: 10.1177/0888325417747970

- HARCSA ISTVÁN–MONOSTORI JUDIT (2017) A háztartás- és családszerkezeti változások hosszú távú trendjei Magyarországon európai kontextusban. *Demográfia*, 60/4, 299–332. DOI: 10.21543/dem.60.4.2.
- KATZ, ELIHU–LAZARFELD, PAUL F. (1955) *Personal Influence*. New York: Free Press. DOI: 10.1007/978-3-658-21742-6_67
- KMETTY ZOLTÁN–TARDOS RÓBERT–ALBERT FRUZZINA–DÁVID BEÁTA (2018) Mapping social milieus and cohesion patterns between 1997 and 2014. *Social Networks*, 55, 116–129. DOI: 10.13140/RG.2.2.20836.99207
- KUCZI TIBOR (2011) *Kisvállalkozás és társadalmi környezet*. Budapest: BCE.
- MERTON, ROBERT K. (1948) The self-fulfilling prophecy. *The Antioch Review*, 8/2, 193–210. DOI: 10.2307/4609267
- SOMLAI PÉTER (2013) *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Budapest: Napvilág.
- TARDOS RÓBERT (2020) Szakmai és nem-szakmai reflexiók a pandémia idején. In Fokasz Nikosz–Kiss Zs.–Vajda Júlia (szerk.) *A koronavírus egyéni és társadalmi hatásai*. Budapest: Replika. 115–120.
- TIBORI TIMEA (2018) A kultúra fogalmának változásai a 80-as évektől. *Kultúra és Közösség* 9/1, 43–59.
- TUFEKCI, ZEYNEP (2020) Don't Believe the COVID-19 Models. That's not what they're for. *The Atlantic*, április 2. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2020/04/coronavirus-models-arent-supposed-be-right/609271/>
- UTASI ÁGNES (2012) *Közösségi és közéleti aktivitás*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet.
- VITÁNYI IVÁN (2005) *Kultúraelméleti és művelődésszociológiai írások*. Pécs, FEEK